UNIVERSITY OF AMSTERDAM

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Spelen met verwachtingen

Een- en tweeledige negatie in de scheepsjournalen van Michiel de Ruyter

Dietz, F.; van Koppen, M.; van Zanten, M.

DOI
10.5117/NEDTAA2023.3.001.KOPP

Publication date
2023

Document Version
Final published version

Published in
Nederlandse Taalkunde

License
CC BY-NC-ND

Link to publication

Citation for published version (APA):
Dietz, F., van Koppen, M., & van Zanten, M. (2023). Spelen met verwachtingen: Een- en tweeledige negatie in de scheepsjournalen van Michiel de Ruyter. *Nederlandse Taalkunde*, *28*(3), 247-277. https://doi.org/10.5117/NEDTAA2023.3.001.KOPP

General rights
It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations
If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: https://uba.uva.nl/en/contact, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (https://dare.uva.nl)

Download date:21 Jan 2026

Amsterdam University Press

NEDERLANDSE TAALKUNDE 28.2 (2023) 247-277
HTTPS://DOI.ORG/10.5117/NEDTAA2023.3.001.KOPP

Spelen met verwachtingen

Een- en tweeledige negatie in de scheepsjournalen van Michiel de Ruyter

Feike Dietz
Universiteit van Amsterdam
f.m.dietz@uva.nl

Marjo van Koppen
Universiteit Utrecht/Meertens Instituut
j.m.vankoppen@uu.nl

Mees van Zanten

Abstract

The lively research into changing negation patterns focuses mostly on the patterns found between authors. It rarely offers any insight into the individual language user who uses one- and two-part negations interchangeably in everyday communication, or in literary products. To fill this gap, this article focuses on the negation variation of the individual seventeenth-century language user Michiel de Ruyter (1607-1676), by studying travel journals that he wrote during his sea voyages between 1633 and 1676. It is the aim of this article to analyze, in addition to the sociolinguistic and grammatical contexts of his negative sentences, the 'meaning contexts' in which his negations appear and function. This article demonstrates that De Ruyter's travel journals show a meaningful pattern in his use of the single negation and bipartite negation. Whereas De Ruyter used single negation mostly in sentences expressing a decision or an announcement, bipartite negation functioned to emphatically negate an expectation he shared with the reader. This case study offers insight into the different functions of negation types and the subtle meanings they can express. In a more general sense, this case demonstrates the importance of researching variation at the level of the individual language user to better understand processes of language variation and change.

Keywords: negation, seventeenth-century Dutch, Michiel de Ruyter, intra-speaker variation, historical linguistics and literature

© Feike Dietz, Marjo van Koppen & Mees van Zanten

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

1. Inleiding*

Het zeventiende-eeuwse Nederlands was volop in beweging, zo hebben onderzoekers ruimschoots laten zien. Er voltrokken zich in de vroegmoderne periode natuurlijke taalveranderingen die we in vele talen aantreffen, zoals een afname in het gebruik van naamvallen (in ieder geval in gesproken taal) en een groei van voorzetselconstructies ('het boek Jans' versus 'het boek van Jan') (Van der Horst 2008:1074-1075). Culturele, politieke en sociale ontwikkelingen konden dat soort taalveranderingsprocessen ook beïnvloeden. Aan het einde van de zestiende eeuw was de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden uitgeroepen als een decentrale samenwerking tussen verschillende provincies die hun eigen variëteiten van het Nederlands kenden (bijvoorbeeld regiolecten en dialecten) en lieten bestaan, maar waarin tegelijkertijd werd gewerkt aan het uniformiseren van de taal. Zo werden in de eerste helft van de zeventiende eeuw de handen ineengeslagen voor de totstandkoming van de Statenbijbel. Variatie en veranderingen in de taal werden ook gevoed door de vele migranten die met hun eigen talenrepertoire de Republiek binnenkwamen, de snel toenemende internationale handel en de literaire experimenten die schrijvers ondernamen om hun taal te laten aansluiten op het hoogwaardige klassieke Latijn (zie Van der Sijs 2004, 2019; Van der Sijs & Willemijns 2009; Van der Wal 1995; Van der Wal & Van Bree 2008).

Een van de talige verschijnselen die in deze dynamische taalomgeving veranderde en variatie vertoonde, was negatie. Taalkundigen hebben laten zien dat zich in het zeventiende-eeuwse Nederlands een geleidelijke ontwikkeling van twee- naar eenledige negatiepatronen voltrok: 'ik *en* kom *niet'* werd steeds vaker 'ik kom *niet'* (bv. Burridge 1993; Van der Horst 2008). De negatieontwikkeling illustreert een proces van taalverandering dat we in veel natuurlijke talen zien (zie Jespersen 1917), maar werd in het Nederlands ook gevoed door veranderende opvattingen over de Nederlandse taal, en door sociale en geografische diversiteit in de samenleving. Binnen de verschillende sociale groepen en geografische gebieden van de Republiek voltrok de ontwikkeling zich in een ander tempo, zo laat bestaand onderzoek overtuigend zien (zie Van der Horst & Van der Wal 1979; Burridge 1993; Beheydt 1998; Rutten & Nobels 2014; Hoeksema 2014).

Het onderzoek naar veranderende negatiepatronen biedt echter nog maar nauwelijks inzicht in de vraag waarom een individuele taalgebruiker in het ene geval een eenledige en in het andere geval een tweeledige negatie gebruikte, vaak zelfs binnen een en dezelfde tekst of alinea. Op basis van

* We zijn veel dank verschuldigd aan drie anonieme reviewers en de redactie van Nederlandse Taalkunde voor hun zorgvuldige en uitgebreide commentaar op eerdere versies van dit artikel.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

onderzoek naar grammaticale contexten (bv. hoofdzinnen versus bijzinnen, zie Burridge 1993), of sociale of regionale komaf die een bepaald type negatie lijken aan te trekken (hoge sociale klasse versus lage sociale klasse; noordelijke versus zuidelijke sprekers, bv. Van der Wal & Van der Horst 1979; Nobels 2013), kunnen we die variatie maar beperkt verklaren. Daarom stellen steeds meer historische (socio)linguïsten voor om meer onderzoek te doen naar de taalvariatie bij individuele taalgebruikers, ook wel *intra-writer variation* genoemd (pendant van het begrip *intra-speaker variation* waarmee sociolinguïsten vaker werken, bv. Schilling-Estes 2002). Rutten en Nobels bepleitten dat al eerder specifiek voor negatie in het zeventiende-eeuws Nederlands (Rutten & Nobels 2014: 43-44; Rutten 2016).

Wij menen dat, als we beter willen begrijpen waarom een individuele taalgebruiker varieert in typen negatie, we niet alleen de grammaticale en sociolinguïstische kenmerken van de taaluitingen moeten analyseren, maar ook moeten bestuderen hoe deze constructies functioneren binnen de teksten waarin ze worden gebruikt. Dat doen we in dit artikel concreet door te analyseren in wat voor soort tekstuele en communicatieve situaties – wij noemen dat hier 'betekeniscontexten' – de een- of juist tweeledige negatie werd ingezet, en of er op dat punt een verschil bestaat tussen beide typen. De uitdaging van deze onderzoeksmethode is dat het koppelen van negatieve taaluitingen aan betekeniscontexten een interpretatieve activiteit is, die dus nooit 'objectief' is en daarom vatbaar voor discussies of alternatieve interpretaties. Wij zien dit artikel als een methodisch experiment: hoe kunnen we intersubjectiviteit bereiken in het onderzoek naar de betekeniscontexten van negatieve taaluitingen van individuele historische taalgebruikers? Wat zijn de beperkingen en de kansen van zulk onderzoek?

De casusstudie die in dit artikel centraal staat, is de negatievariatie bij de individuele zeventiende-eeuwse taalgebruiker Michiel de Ruyter (1607-1676). We gebruiken de reisjournalen die hij tussen 1633 en 1676 schreef tijdens zijn zeereizen. Deze reisjournalen zijn een bruikbare bron omdat De Ruyter maar liefst 36 journalen schreef gedurende een lange periode in zijn leven (zie Koelmans 2007: 7-8).[1] De reisjournalen zijn taalkundig interessant, aangezien ze geschreven zijn door iemand die relatief weinig (schrijf)onderwijs had genoten en niet voorop liep in taalverandering en -uniformering. De Ruyters taal verdient bovendien aandacht omdat De Ruyter, evenals diverse van zijn tijdgenoten in het zeevaardersvak, een opvallende klim op de sociale ladder

1 Voor een overzicht van de bewaard gebleven autografen van De Ruyter en hun vindplaatsen zie Koelmans (1959: 6-12). Het is overigens onduidelijk of er oorspronkelijk meer journalen geproduceerd zijn door De Ruyter.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

doormaakte in zijn leven: hij was afkomstig uit een lage klasse, zoon van een zeeman die later bierdrager werd, en klom stapsgewijs op van bootsjongen tot stuurman tot uiteindelijk de hoogste luitenant-admiraal-generaal van de Nederlandse vloot (zie Prud'homme van Reine 2015; Lunsford 2005; van Alphen 2014: 247).

In eerder onderzoek naar Michiel de Ruyters taal wees Koelmans op ongrammaticaliteiten in de journalen, die hij in verband bracht met De Ruyters onkunde op het gebied van het schrijven. Hoewel De Ruyter volgens Koelmans wel zijn best deed om goed te schrijven – hij voerde immers diverse correcties door in zijn teksten (zie Koelmans 1959: 14, 131) – was schrijven volgens Koelmans 'niet zijn sterkste punt': 'zijn vele en grote gaven lagen elders' Koelmans (2007: 7). Als argument voor deze stelling wijst Koelmans op het wisselvallige hoofdlettergebruik, het gebrek aan leestekens, de frequente 'Zeeuwse h-twijfel' en de vele verschrijvingen die in de journalen traceerbaar zijn (zie Koelmans 2007: 7-10). Dat schrijven niet Michiels' forte was, had Koelmans ook al vastgesteld in een eerder boek over De Ruyter, waarin hij wees op de grilligheid van zijn morfologie en syntaxis. Zo zou De Ruyter het oude naamvalssysteem onsystematisch hanteren, zinnen laten ontsporen en het negatieve cliticum onsystematisch gebruiken (Koelmans 2001). Recent onderzoek naar De Ruyters taal, uitgevoerd binnen ons project *Language Dynamics in the Dutch Golden Age*,[2] stelt echter een andere benadering voor. Van de Poppe (2020) koppelde het veelvuldig weglaten van werkwoorden aan de genrespecifieke logboekstijl die De Ruyter hanteerde en toonde aan dat De Ruyters keuze om soms juist wél werkwoorden toe te voegen betekenisvol was: die werkwoorden legden de nadruk op een betekenisvolle gebeurtenis, en stuurden zo de interpretatie van de lezers.

In dit artikel volgen we die benadering: we beschouwen De Ruyters taal en stijl – in dit geval zijn variatie op het gebied van negatievormen – niet zozeer als een teken van zijn talige onkunde, maar onderzoeken hoe hij dit specifieke taalverschijnsel benutte in zijn reisjournalen. Uit dit artikel zal blijken dat De Ruyters reisjournalen een betekenisvol patroon vertonen in het gebruik van de twee typen negatie: de tweeledige negatie werd vaak gebruikt om met extra nadruk een verwachting te ontkennen die De Ruyter met de lezer deelde, terwijl de eenledige variant vaker voorkomt in zinnen met een meer neutrale mededeling of besluit. Dankzij een gecombineerde taalkundige en contextuele analyse van de betekeniscontexten

2 *Language Dynamics in the Dutch Golden Age* is een Vrije Competitie Project, gefinancierd door NWO (2016-2023).

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

van individuele taalvariatie biedt dit artikel op deze manier inzicht in het verschillend functioneren van negatietypen en in de subtiele betekenissen die ze kunnen uitdrukken.

2. Negatie in het historisch Nederland

De negatie in het historische Nederlands veranderde, zoals in veel natuurlijke talen, volgens de systematiek van de 'Jespersen-cyclus': een negatief partikel wordt na verloop van tijd zwakker en krijgt ondersteuning van een extra negatief element, waarna het langzaam geheel verdwijnt en het extra negatieve element de belangrijkste negatieve markeerder wordt (zie Jespersen 1917). Zo ontwikkelde het Oudnederlandse negatie-element 'en/ne' zich in het Middelnederlands tot de tweeledige negatie 'en/ne + niet', en is in het moderne Nederlands enkel 'niet' overgebleven (bv. Burridge 1993; van Kemenade 2000; Zeijlstra 2004; Van der Horst 2008, deel I: 297-300, 516-521, 751-754, 1022-1027, deel II: 1298-1303, 1573- 1577, 1941-1945). Het vroegmoderne Nederlands staat te boek als een overgangsperiode, waarin beide varianten naast elkaar bestonden: zowel 'en…niet' als 'niet' (bv. Hoeksema 1997; Paardekooper 2006; Van der Wouden 2007; Vosters & Vandenbussche 2012).

Taalkundigen hebben in de afgelopen decennia regelmatig geprobeerd om patronen te ontdekken in dit gevarieerde negatiegebruik. Dat onderzoek richtte zich vaak op de syntactische omgevingen waarin negaties voorkomen en toonde bijvoorbeeld aan dat tweeledige negaties voor het eerst verdwenen in zinnen die het werkwoord vooraan hebben staan (denk aan gebiedende wijs of ja/nee-vragen), terwijl bijzinnen met een werkwoord achteraan veel langer en vaker tweeledige negaties bleven bevatten (bv. Van der Wal & Van der Horst 1979; Burridge 1993: 191-193; Nobels 2013: 137-138). Postma en Bennis (2006) laten een ander syntactisch variatiepatroon zien in een Drents corpus met 14e-eeuwse rechtsteksten. In deze Etstoel – het Drentse rechtscollege – blijkt tweeledige negatie vooral voor te komen in hoofdzinnen met als persoonsvorm een hulpwerkwoord en bijzinnen met als persoonsvorm een lexicaal werkwoord.

Behalve naar de linguïstische factoren die de variatie konden verklaren, is in het afgelopen decennium ook gekeken naar sociale en regionale verschillen in het gebruik van negatie. Dat type historisch-sociolinguïstisch onderzoek stond bijvoorbeeld centraal in het project *Brieven als Buit/Letters as Loot* (Rutten & Van der Wal 2014). Hierin werd gewerkt met een uniek corpus van handgeschreven zeventiende- en achttiende-eeuwse brieven, veelal geschreven door mensen uit de middenklassen en lagere klassen, mannen en vrouwen

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

die via hun brieven contact probeerden te zoeken met hun familieleden op zee, in de Oost of de West, of thuis in de Republiek. De brieven waren oorspronkelijk afkomstig van Nederlandse schepen, maar na kaping van die schepen terechtgekomen in Engelse archieven, waar zij eeuwenlang buiten het blikveld van onderzoekers zijn gebleven (van Gelder 1997, Brouwer 2014). Het pionierswerk van de *Letters as Loot*-onderzoekers richtte zich onder meer op het negatiegebruik in deze brieven. Uit het onderzoek bleek dat dat negatiegebruik verband hield met de sociale en geografische context van de brievenschrijver: mannen en mensen uit hogere klassen – brievenschrijvers die meestal meer ontwikkeld waren en meer onderwijs hadden gehad – stopten sneller met het gebruik van tweeledige negatie dan vrouwelijke brievenschrijvers en brievenschrijvers afkomstig uit lagere milieus (zie Nobels 2013: 129-153; Nobels & Rutten 2014: 31-34). Ook geografische verschillen bleken invloed te hebben op iemands negatiegebruik: zoals in eerder onderzoek al was aangetoond, bleek dat in de zuidelijke provinciën van de Nederlanden veel langer vastgehouden werd aan tweeledige negatie dan in de noordelijke (bv. Burridge 1993; Beheydt 1998; Hoeksema 2014; Vosters & Vandenbussche 2012; Nobels & Rutten 2014: 30).

De ontwikkeling van negatie in het zeventiende-eeuws Nederlands werd, kortom, gestuurd door natuurlijke processen, taalkundige omgevingen en sociaal-geografische eigenschappen van taalgebruikers. Ook is erop gewezen dat invloedrijke auteurs als Joost van den Vondel en P.C. Hooft radicaal braken met het gebruik van tweeledige negatie, wat duidt op veranderende taalnormen in de maatschappij (Van der Wouden 2007). De opvattingen over wat 'goed negatiegebruik' was, stuurden echter vooral een kleine groep met een 'heightened awareness in both metalinguistic discourse and language use' (Rutten & Nobels 2014: 30).

We hebben dus alles bij elkaar aardig inzicht in de factoren die impact hadden op negatiegebruik, maar tegelijkertijd kunnen deze inzichten nauwelijks te kunnen helpen om het taalgebruik te begrijpen van iemand als Michiel de Ruyter, die we niet kunnen rekenen tot de categorie van vernieuwende en zelfbewuste taalgebruikers, en die vanwege zijn sociale groei en verhuizing van Vlissingen naar Amsterdam niet eenduidig in een sociale groep te plaatsen is. Met onze casusstudie naar Michiel de Ruyter willen wij het bestaande onderzoek een stap verder brengen op de manier die steeds meer historische (socio)linguïsten ook voorstellen: door aandacht te hebben voor de variatie bij een individuele taalgebruiker (zie ook Rutten & Nobels 2014: 43-44).

Aanknopingspunten voor zo'n preciezer onderzoek naar hoe en waarom een individuele taalgebruiker verschillende types negatie gebruikt, vinden we in de formele taalkunde. Breitbarth (2009) beargumenteert bijvoorbeeld dat de variatie die we vinden in het gebruik van een- en tweeledige negatie

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

in het Vroegmoderne Duits en het late Middelnederlands is gerelateerd aan betekenis. Breitbarth laat zien dat het cliticum, *en/ne*, steeds minder als ontkenning gebruikt wordt en steeds meer als een element dat de polariteit van de zin benadrukt. De ontkenning zelf wordt dan uitgedrukt door het tweede negatieve element, bijvoorbeeld *niet*. Een argument voor deze ontwikkeling wordt gevonden in het gebruik van het cliticum in niet-negatieve contexten, zoals bij negaties die een uitzondering aangeven zoals in het onderstaande Middelnederlandse voorbeeld:

(1) [...] maer dat **en** mach **niet** siin het neg.clitc
maar dat neg.clitic kan niet zijn het **en**
was een simpele wonde int vleesch.
waer een sempel wond in.het vlees
'[...] maar dat kan niet zo zijn, tenzij het een eenvoudige wond in het vlees was.'

(Uit *Boeck van Surgien* van Meester Thomaes Scellinck van Thienen, uit Burridge 1993: 181)

Het tweede deel van deze zin, waar het cliticum voorkomt, drukt geen zinsnegatie uit, maar geeft een uitzondering op de (negatieve) hoofdzin weer. Het feit dat hier een negatief cliticum kan worden gebruikt, geeft volgens onder meer Witzenhausen (2019) en Breitbarth (2014:32) aan dat het cliticum zijn negatieve betekenis aan het verliezen is.

Wat het negatieve cliticum zou kunnen betekenen in het vroegmoderne Nederlands, waarin negatie zowel eenledig (met bijvoorbeeld *niet*) als tweeledig (met *en...niet*) kan worden gevormd, wordt duidelijker als we de vergelijking maken met moderne taalvarianten, waaronder het West-Vlaams (Haegeman 2002; Haegeman & Breitbarth 2014; Breitbarth & Haegeman 2015). Dit Nederlandse dialect kan een ontkenning namelijk ook uitdrukken met zowel eenledige als tweeledige negatie. Breitbarth & Haegeman (2015: 94) laten zien dat het negatieve cliticum gebruikt wordt 'in a context where the negation of the clause it occurs in is unexpected, given the discourse context, to some discourse participant (speaker, hearer, or other [...]), and it adds additional emotional overtones, depending on the context'. Een goed voorbeeld hiervan is het navolgende waarin spreker A een verwachting heeft die door spreker B met nadruk wordt ontkracht:

(2) A: Geef me nen keer Valère zenen telefoon.
Geef me een keer Valère zijn telefoon
'Kan je me Valère's telefoonnummer geven?'

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

B: k'**en** een-k ik Valère zenen telefoon **nie**.
Ik.en heb.ik ik Valère zijn telefoon niet.
'Ik heb Valère's nummer niet.'
(West-Vlaams, uit Breitbarth & Haegeman 2015: 89)

In lijn met dit inzicht willen wij De Ruyters negatiegebruik specifiek analyseren in relatie tot de verwachtingen die bij zijn lezers leefden. Die verwachtingen werden mede gestuurd door de conventies van het genre.

3. Het genre 'reisjournaal'

In de vroegmoderne periode ontstonden er steeds striktere genre-eisen die de verwachting van lezers van reisjournalen stuurden. Terwijl kapiteins en officieren tot aan de zeventiende eeuw zelf de keuze hadden gehad om hun reizen op te tekenen en daarvoor een geschikte persoonlijke vorm te kiezen,[3] werd aan het begin van de zeventiende eeuw van overheidswege verplicht gesteld dat iedere dienstdoende kapitein en officier van de West-Indische Compagnie (WIC), Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en Nederlandse Admiraliteiten een logboek bijhield. Hierbij werden er ook eisen gesteld aan inhoud en vorm. De WIC, de VOC, en de Nederlandse Admiraliteiten begonnen via trainingen, handleidingen en richtlijnen steeds meer invloed uit te oefenen op het 'logboek-format'.[4] De eisen werden gedetailleerder: waar eerst geografische data en coördinaten voldoende waren, werden er later ook aantekeningen verwacht die betrekking hadden op interpersoonlijke contacten, klimaat- en weersomstandigheden, bijzonderheden binnen- of buitenboord en overzeese socio-culturele en economische fenomenen. Logboeken van teruggekeerde schepen dienden in opdracht van de Staten-Generaal bij thuiskomst ingeleverd te worden bij de dienstdoende autoriteit, waarop deze gekopieerd en geïnspecteerd

3 Alhoewel het bijhouden van logboeken geen verplichting was, was het wel een veelvoorkomende oefening. Door het bijhouden van lengtegraden en geografische data kon het logboek de koersbepaling schragen en daarmee aan de reisvoortgang bijdragen. De vormgeving van het logboek was hierbij flexibel, persoonlijk en ondergeschikt aan de efficiëntie ervan (zie Schotte 2013: 289-290).

4 Vanaf 1650 werd bij de VOC een gestandaardiseerde richtlijn voor de vormgeving van journalen gehanteerd. Kapiteins en/of officieren kregen voorgedrukte en gelijnde journalen mee die ze naargelang de instructies numeriek dienden in te vullen (zie van Gelder 1997: 80). Voor een voorbeeld van deze richtlijnen, zie: https://archive.org/details/ned-kbn-all-00004403-001/page/n8/mode/2up. Deze richtlijnen werden echter veelvuldig in de wind geslagen en kapiteins en officiers bleven veelal 'narrative over number' prefereren (zie Schotte 2013: 296).

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

werden. Bij de inspectie werd er gecontroleerd of er aan de plicht voldaan was en de beoogde koers gezeild was, en moesten de kapiteins verantwoording afleggen voor iedere – onverwachte – wending die zich overzees afgespeeld had. Door het verhoogde plichtsbewustzijn dat hiermee ontstond onder zeelieden konden de autoriteiten overzeese controle uitoefenen. De inhoud van de logboeken kon daarnaast een bijdrage leveren aan de uitbreiding van de maritieme en geografische kennis, die kon helpen om reizen in de toekomst efficiënter en veiliger te maken (zie Schotte 2013: 281-322).

De reisjournalen van Michiel de Ruyter moeten in dit licht worden bekeken: zij zijn georganiseerd volgens de eisen die in toenemende mate aan het genre gesteld werden, en geschreven in het besef dat de Staten-Generaal ze aan zorgvuldige inspectie zou onderwerpen. Inhoudelijk lijken zij ruimschoots te voldoen aan de verwachtingen van de autoriteiten: De Ruyter schrijft uitvoerig over rechtspleging, navigatie, weersomstandigheden, bevoorrading van levensmiddelen, plichtpleging (zoals contact met lokale bestuurders en bevelhebbers) en zo meer (zie Koelmans 2007). Ook De Ruyters stijl en taalgebruik zijn kenmerkend voor het genre. De Ruyter hanteerde in zijn schrijven een – in reisverslagen veelvoorkomende – objectieve, chronologische, op observatie gerichte en eenvoudige schrijfstijl, waarmee hij een indruk van objectiviteit kon wekken.[5] Het relatief grote aantal zinnen zonder finiet werkwoord past bij dat journaalachtige karakter van De Ruyters taal, evenals de zinnen waarin het werkwoord op de eerste plaats komt in de dagboekstijl. Zo zocht De Ruyter dus aansluiting bij de snel ontwikkelende genreconventies, die zeker toen hij begin jaren 1650 in dienst trad van de marine belangrijk voor hem waren.

In dit artikel willen wij laten zien hoe De Ruyter zijn taal – en specifiek zijn gebruik van negatie – inzette om aansluiting te zoeken bij de genreconventies en in te spelen op zijn lezerspubliek. Van belang voor onze analyse is het genrekenmerk dat door onderzoekers wel is aangeduid als het 'principle of attachment': om het lezerspubliek mee te krijgen, moest de journaalschrijver aansluiting zoeken bij diens referentiekader (zie Pagden 1993: 17). Degene die een reisjournaal schrijft, bericht dikwijls over gebeurtenissen en observaties die letterlijk en figuurlijk ver afstaan van wat de lezer van dat journaal uit zijn eigen omgeving kent. Daarom moest, zo analyseerde Thompson (2011: 67-68), de schrijver van zo'n reisjournaal connecties zoeken met de verwachtingen en kennis van de lezers – hun 'known reference points', en 'familiar frameworks of meaning and understanding'.

5 Zie voor algemene observaties over de stilistische en linguïstische kenmerken voor historische reisverslagen Thompson (2011: 62-95).

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

Dat deed hij bijvoorbeeld door vergelijkingen te maken tussen onbekende en bekende fenomenen.

Onze analyse van Michiel de Ruyters reisjournalen laat zien dat dat 'principle of attachment' ook op een talig niveau vorm kon krijgen: als De Ruyter een verwachting wilde ontkennen die hij zelf had of bij de lezer vermoedde, gebruikte hij tweeledige negatie (zie paragraaf 2).

4. Methode

4.1. Corpus

Voor dit onderzoek analyseerden wij alle zinnen met negatie afkomstig uit drie scheepsjournalen van De Ruyter: 1633-40, 1652-53 en 1675-76.[6] Bij de samenstelling van het corpus is ervoor gekozen om één logboek uit de vroege periode (toen De Ruyter nog niet bij de marine in dienst was), één uit de middenperiode en één uit de eindfase van De Ruyters carrière te analyseren die vergelijkbaar zijn qua omvang.

Het journaal 1633-40 is een bundeling van de verslaglegging van vier aparte reizen: een reis naar Groenland in 1633, een reis naar Mauritius in 1635, een expeditie tegen Zuid-Nederlandse zeerovers in 1637 en een reis naar Brazilië in 1640. Daarnaast zijn er in dit journaal navigatie-instructies, een passagierslijst én instructies en berekeningen ter bepaling van de koers en positie vindbaar. De verslaglegging van de eerste drie reizen is opgebouwd uit korte ononderbroken, chronologisch georganiseerde teksten waarin een dagindeling nog ontbreekt. De opmaak van het journaal 1640 wijkt hiervan af: dit is het eerste journaal dat opgebouwd is volgens een dagindeling waarbij iedere dag zijn eigen tekstblok heeft. De aangetekende observaties zijn relatief beknopt.

Het journaal 1652-53, op de tweede plaats, bevat de verslaglegging van twee expedities tegen de Engelsen: een reis van 9 augustus 1652 tot en met 17 oktober 1652, en een reis van 30 november 1652 tot en met 5 maart 1653. Het journaal 1675-1676, tot slot, betreft een verslaglegging van een reis naar Messina, die tot doel had Spanje bij te staan in de oorlog tegen Frankrijk. De journalen zijn beide chronologisch opgebouwd volgens een vaste dagindeling. De Ruyter is in beide journalen een stuk royaler in de verslaglegging van zijn observaties dan in het journaal van 1633-40 en de

6 De logboeken van Michiel de Ruyter zijn gearchiveerd in het Nationaal Archief, Den Haag, Collectie De Ruyter, 1.10.72, inv. nr 02 (1652-53; 46 scans), 22 (1675-76; 51 scans) en 171 (1633-40; 42 scans).

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

lengte van de aantekeningen varieert dan ook dagelijks: van enkele zinnen tot een complete pagina. Er is, naast de gebruikelijke dagelijkse verslaggeggingen, een economische balans opgetekend en ingevoegd.[7]

De bestudeerde scheepsjournalen zijn diplomatisch getranscribeerd.[8] Bij het transcriptieproces is gebruikgemaakt van gedigitaliseerde scans van de logboeken die afkomstig zijn van de website van het Nationaal Archief (www.nationaalarchief.nl). De spelling, zinsbouw en interpunctie van De Ruyter zijn in de transcripties exact overgenomen, waarbij ook verschrijvingen, spelfouten, doorhalingen, boven- en onderschriften, afkortingen en correcties in de transcripties zijn opgenomen.

4.2. Samenstelling databestand

Ons uiteindelijke databestand bestaat uit 167 van 269 zinnen met een ontkenning: ze bevatten een negatief bijwoord/voornaamwoord/lidwoord (*niet, niets, niemand, nergens, nooit* of *geen*), al dan niet in combinatie met het negatiecliticum (*en/ne*). Niet meegenomen zijn:[9]

– Zinnen die geen finiet werkwoord bevatten (66/269 zinnen). Reisjournalen bevatten relatief veel zinnen zonder vervoegde werkwoorden. We weten dat dit type zinnen alleen maar eenledige negatie kan bevatten (bv. Van der Horst 2008): de auteur heeft in deze gevallen dus niet de keuze gehad tussen twee typen negatie.

– Zinnen die een lokale negatie bevatten (21/269 zinnen): negaties die geen zinsbereik hebben maar bereik over een enkele woordgroep. Het volgende voorbeeld laat dit zien: de Prins van Montesarsy komt wel, maar niet met zijn 9 schepen maar met 4 à 5.

(3) en dat den prynse de montesarsy op alle spoet hyer by ons mochte comen al was het **nyet met msyn 9 schepen** dat hy doch met de

7 In elk van de bestudeerde journalen zijn een of meerdere later ingevoegde aantekeningen vindbaar afkomstig van een onbekende schrijver die aan Michiel de Ruyter met 'zijn vader' refereert. Vermoedelijk zijn de aantekeningen gemaakt door Engel de Ruyter, de zoon van Michiel de Ruyter. Deze aantekeningen, en andere aantekeningen die afkomstig zijn van een andere hand, zijn niet meegenomen in analyses.

8 Met dank aan Mees van Zanten, Annika van Bodegraven en Carmen Verhoeven die de transcripties hebben gemaakt. De transcripties zijn gemaakt volgens een transcriptieprotocol dat we samen met het corpus zullen publiceren. De transcribenten hebben de transcripties gemaakt en van elkaar gecontroleerd.

9 Merk op dat sommige van de onderstaande categorieën kunnen samenvallen in een enkele zin, dus bijvoorbeeld een zin zonder finiet werkwoord en met lokale negatie.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

gereed mochte comen al waest maer 4 a 5 op dat ick jemant van de spanscher opperhooftden by my mochte hebben (21/12/1675)
'en dat de Prins de Monte Sarsy in allerijl hier bij ons zou kunnen komen, al was het **niet** met zijn negen schepen, dan toch dat hij snel zou kunnen komen al was het maar met 4 à 5 zodat ik iemand van de Spaanse opperhoofden bij mij zou kunnen hebben.'

– Zinnen waarin *en* voorafgaat aan het finiete werkwoord (12/269 zinnen), maar het mogelijk of waarschijnlijk een nevenschikkend voegwoord *en* betreft, zoals in onderstaand voorbeeld:

(4) den 21 dyto smorgens was den wynt al oost en styve coelte en seylde al s w aen **en** crege dyen dach **geen** hoochte (21/01/1640)
'Op de ochtend van de 21ste [januari] was de wind geheel oostelijk en was er een stevige koude en zeilden we geheel zuid-west en we kregen die dag geen hoogte.'[10]

– Zinnen waarin het negatieve cliticum de enige ontkenning is (en dus een negatief bijwoord ontbreekt) (2/269 zinnen), zoals in het onderstaande voorbeeld:

(5) Item den 27 dato smorgens sette wij onse boodt en saloepe wt om om schijp te verenen en te breijngen maer de see was te grof dat wij **en** conde wt rechten (27-12-1652)
'De 27ste (december) 's morgens mobiliseerden wij onze boten en sloepen om de schepen te verenigen en bijeen te brengen, maar de zee was te ruw zodat wij het niet konden uitvoeren.'

– Zinnen waarin het negatiecliticum niet-negatief gebruikt wordt (12/269 zinnen), zoals in onderstaand voorbeeld:

(6) en syelde soo lans de wal by duynkerke ende **en** sagen **maer 3 schepen** int scheurken lygghen (6/05/1637)
'En [we] zeilden zo langs de kust bij Duinkerken en zagen maar drie schepen in 't Scheurken [een zandbank voor de kust van Duinkerken] liggen.'

10 De vertalingen zijn van onze eigen hand. We hebben daarbij gestreefd naar zo precies mogelijke vertalingen – een ambitie die soms ten koste ging van de esthetiek.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

In deze zin (en in elf vergelijkbare zinnen in ons corpus) wordt het negatieve cliticum gebruikt samen met een naamwoordgroep zoals 'maer 3 schepen'. Dit niet-negatieve gebruik van het cliticum, dat we 'beperkte hoeveelheid' zullen noemen, kennen we uit het Middelnederlands, maar komt ook nog frequent voor in de zestiende en zeventiende eeuw (zie Van der Horst 2008: 1024, 1300; Weijnen 1965: 77). Omdat het hier niet om een ontkenning gaat, nemen we deze zinnen niet mee, maar we zullen in paragraaf 5.3 nog wel terugkomen op dit patroon, omdat het gerelateerd lijkt aan het betekenispatroon dat we zien bij het gebruik van tweeledige negatie.

4.3. Verrijking van de data

We hebben de data op drie manieren verrijkt: taalkundig, demografisch en naar betekeniscontext. We bespreken deze categorieën in de subparagrafen hieronder.

4.3.1. Taalkundige verrijking

Om onze data te kunnen vergelijken met andere corpusonderzoeken (zoals Van der Horst & Van der Wal 1979; Burridge 1993; Nobels 2013), maken we een onderscheid tussen hoofdzinnen en bijzinnen. Binnen de hoofdzinnen hebben we nog verder onderscheid gemaakt tussen hoofdzinnen met (i) het onderwerp op de eerste plek, (ii) een andere component dan het onderwerp op de eerste plek of (iii) het verbogen werkwoord op de eerste plek. We hebben daarnaast bekeken of een negatie een- of tweeledig was en uit welke elementen die negatie bestond (dus wel of geen negatiecliticum, *niet*, *geen* + NP, *nergens*, *niemand*, *niets*, *nooit*). Om onze data te vergelijken met de data van Postma & Bennis (2006) hebben we ook nog genoteerd of het verbogen werkwoord een hulpwerkwoord of een zelfstandig werkwoord betrof.

4.3.2. Demografische verrijking

Om zicht te krijgen op de mogelijke relatie tussen de geografische en de sociale positie van De Ruyter en zijn negatiegebruik, zijn per zin zowel de woonplaats van De Ruyter (Amsterdam of Vlissingen) als de rang die hij aan boord bekleedde toegevoegd.[11] Ook is de leeftijd van De Ruyter voor iedere zin met negatie gemarkeerd, om te zien of er een verband is tussen zijn leeftijd en zijn negatiegebruik.[12]

11 De gegevens zijn gebaseerd op Brandt (1988).

12 Berekend op basis van de geboortedatum die door Brandt (1988: 5) is vastgesteld op 24 maart 1607.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

4.3.3. Betekeniscontexten

Alle data zijn ook gekoppeld aan semantische categorieën die wij 'betekeniscontexten' hebben genoemd. De categorieën zijn inductief tot stand gekomen door nauwkeurige analyse van de data door de auteurs. De auteurs hebben zich daarbij laten inspireren door eerder onderzoek waarin betekeniscontexten werden aangewezen, zoals in onderstaand overzicht van de categorieën nader wordt verantwoord. Nadat uiteindelijk zes verschillende categorieën konden worden gedefinieerd, zijn alle data door twee van de auteurs apart geclassificeerd op basis van de context binnen en buiten de journalen. Als er geen overeenstemming was tussen de annotatoren, is er overleg gepleegd over de zinnen tot overeenstemming bereikt was. De derde auteur heeft de categorietoekenning vervolgens gecontroleerd, waarna opnieuw over twijfelgevallen en discrepanties is gediscussieerd. Het toekennen van betekeniscontexten kan onmogelijk een objectieve aangelegenheid zijn, maar was dankzij deze stapsgewijze aanpak een intersubjectief proces. Hieronder volgt een overzicht van de vijf betekeniscontexten, en de wijze waarop wij die definieerden en afbakenden.

1. *Besluit/Mededeling.* De syntactische omgeving waarin de negatie zich bevindt heeft betrekking op de inhoud van een zakelijk besluit, advies, overeenkomst of een vordering. Dit gaat typisch gepaard met werkwoorden als *besluiten, resolveren, laten weten* en *gelasten.*

   (7) Op dato avent is **nijet** besloten dan de franse kuijst naest te houden (11/09/1652)
   'Op deze avond is er niets anders besloten dan langs de Franse kust te blijven varen.'

De negatie is onderdeel van een neutrale mededeling, veelal van zakelijke aard.

   (8) noch al styve coelte wynt w · n · w wij conde **geen** anker wynden (06/11/1675)
   'nogal stijve koelte, west-noord-weste wind, wij konden geen anker lichten'

2. *Afhankelijke vraag.* De negatie maakt deel uit van een ontkennende (afhankelijke) vraag (zie ook Van der Horst 2008: 1023). De ontkenning

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

geeft in deze zinnen iets prijs over hetgeen de bevragende partij als antwoord verwacht, veeleer dan het hoofdwerkwoord te ontkennen.. Deze zinnen worden altijd ingeleid met het voegwoord *ofte/of*.

(9) Den 2 juijnys smorghens vroech styerde ick 4 vant volck op den berch om te syen offer **gheen** openijnge **en** quam (04/06/1635)
'Op de vroege ochtend van 2 juni stuurde ik vier leden van de bemanning de berg op om te zien of er geen opening was.'

3. *Nadruk.* Er is sprake van een zin waarin de negatie benadrukt wordt. Deze zinnen bevatten een versterkende taalkundige constructie zoals *zo .. dat*.

(10) den Capteyn andrijnga en vander saem waren soo leck dat het volck van de pompe **nijet** **en** conde blyven' (17/01/1676)
'De Kapiteins Andringa en Van der Saem waren zo lek dat het volk niet van de pomp weg kon blijven [dus: dat het volk moest blijven pompen].'

4. *Ontkenning* (*impliciete*) *verwachting.* De negatieconstructie is onderdeel van een syntactische context waarin een verwachting wordt ontkend (zie Haegeman & Breitbarth 2014; Breitbarth & Haegeman 2015; Larrivée 2014). Er zijn twee manieren om deze context te identificeren. Soms is er een taalkundige aanwijzing in de zin zelf aanwezig, in de vorm van woorden zoals 'maar' of 'doch'.

(11) den 27 dyto smorghens waren wy voor oostende en spraken aldaer een eyngelse vysser maer **en** wyste **geen** bescheet van de vyandt te seggen (27/04/1637)
'Den 27ste 's morgens waren wij voor Oostende en spraken daar een Engelse visser, **maar** hij wist niets over de vijand te zeggen.'

In andere gevallen werd binnen de bredere context van het journaal duidelijk dat er sprake was van een verwachting die ontkend werd.

(12) raporteerde mede dat Capt verschoor noch **nijet** by haer **en** was gecomen (13/08/1675)
'...rapporteerde ook dat kapitein Verschoor nog niet bij hen was gekomen.'

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

In deze zin wordt gezegd dat kapitein Verschoor zich nog niet bij de andere schepen had gevoegd. Dat de aanwezigheid van de kapitein wel verwacht werd, blijkt eerder uit het journaal, in de verslaglegging op 6 augustus 1675: hier wordt vermeld dat men ervan uitging dat kapitein Verschoor al op 10 of 11 augustus zou komen.

5. Relativering. Deze categorie is eigenlijk een variant op de categorie hierboven. Bij een relativering is er ook sprake van het ontkennen van een verwachting maar nu op een positieve manier: het valt mee. Hieronder is een voorbeeld van een zin die wordt geuit in een context waarin de wind ineens heel erg toeneemt en de zeilen moeten worden gereefd (kleiner gemaakt) om problemen te voorkomen, maar er gelukkig geen schade optreedt:

(13) het wert beter weder en begonnen kabel te wynden en cregen tegen de myddach ons anker op en de vleyger ons worp hanker soo dat wy van dyt groote stoorm godt sy gelooft en gedanckt geen schade geleden hadde (12/10/1675)
'Het werd beter weer en [we] begonnen de kabel op te halen en we kregen tegen de middag ons anker omhoog en de vlieger [roeiboot] kreeg ons worpanker omhoog, zodat wij van die grote storm, god zij geloofd en gedankt, geen schade hebben geleden.'

5. Analyse: Het gebruik van negatie in de journalen van De Ruyter

5.1. Syntactische patronen

De Ruyter gebruikt in de 167 zinnen in ons corpus in 62 gevallen eenledige ontkenning en in 115 gevallen tweeledige ontkenning. De ontkenningen die we hebben gevonden bestaan in het geval van tweeledige ontkenning steeds uit het negatiecliticum *en* en een van de volgende negatieve elementen: *niet, niemand, niets, noch…noch* of *geen.* De eenledige negatie bestaat uit alleen een negatief element, waarbij we dezelfde elementen vinden als in de tweeledige negatie. Zowel bij de een- als de tweeledige ontkenningen waren de frequentste vormen die met *niet* (tweeledig 50% en eenledig 59%) en *geen* (tweeledig 46% en eenledig 32%). Er waren bij zowel de een- als de tweeledige ontkenning maar enkele gevallen met *niemand, niets* of *noch… noch*. Hieronder geven we een voorbeeld van tweeledige ontkenning met *niemand*.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

Tabel 1 Negatiepatronen in hoofdzinnen versus bijzinnen

		N	%
Bijzinnen	**Totaal**	70	100
	Eenledige negatie	27	39
	Tweeledige negatie	43	61
Hoofdzinnen	**Totaal**	97	100
	Eenledige negatie	26	27
	Tweeledige negatie	71	73

(14) wy **en** venamen noch **nijemant** wt de maes comende daer wy op wachte (19/08/1675)
'We zagen nog niemand uit de Maas komen op wie wij wachtten.'

Er is, zoals duidelijk werd in paragraaf 1, al veel onderzoek gedaan naar de syntactische contexten waarin een- en tweeledige ontkenning gebruikt wordt in het Vroegmoderne Nederlands. We bekijken hier hoe het taalgebruik van De Ruyter zich verhoudt tot deze eerder geïdentificeerde patronen van negatie in het historische Nederlands. Allereerst kijken we naar de zinstypes waarin de negatie voortkomt. We zien in deze analyse van de data dat De Ruyter in hoofdzinnen procentueel meer tweeledige ontkenningen gebruikt dan in bijzinnen (72% tweeledige ontkenningen in hoofdzinnen en 56% in bijzinnen, zie het overzicht in Tabel 1). Deze vaststelling staat in contrast met het patroon dat Van der Horst & Van der Wal (1979) aantroffen bij hun onderzoek van een veel grotere hoeveelheid teksten.

Binnen de hoofdzinnen met een finiet werkwoord hebben we een onderscheid gemaakt tussen zinnen met het werkwoord op de eerste plek (V1-zinnen), hoofdzinnen waarbij het onderwerp voorafgaat aan het finiete werkwoord (SV-zinnen) en hoofdzinnen waarbij een ander zinsdeel dan het onderwerp voorafgaat aan het finiete werkwoord (XV-zinnen). V1-zinnen zijn in deze journalen altijd zinnen met het werkwoord op de eerste plek in een dagboekstijl en dus geen ja/nee-vragen of imperatieven. Uit tabel 2 blijkt dat De Ruyter in zijn hoofdzinnen de tweeledige ontkenning voornamelijk gebruikt als het werkwoord niet op de eerste plaats staat, zoals Van der Horst & Van der Wal (1979) al eerder hebben laten zien.

We hebben daarnaast bekeken of het patroon van ontkenningen bij De Ruyter overeenkomt met het patroon dat Postma & Bennis (2006) vinden voor de veertiende-eeuwse Drentse Etstoel, waarbij tweeledige negatie vaker optreedt in hoofdzinnen met een finiet hulpwerkwoord en in bijzinnen met juist een finiet lexicaal werkwoord. Dit patroon vinden we niet terug

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

Tabel 2 Negatiepatronen per hoofdzinstype

V1-zinnen	**Totaal**	**22**	**%**
	Eenledige negatie	9	41
	Tweeledige negatie	13	59
SV-zinnen	**Totaal**	**57**	**%**
	Eenledige negatie	11	19
	Tweeledige negatie	46	81
XV-zinnen	**Totaal**	**18**	**%**
	Eenledige negatie	6	33
	Tweeledige negatie	12	67

Tabel 3 Negatiepatronen hulpwerkwoord/hoofdwerkwoord in hoofdzin/bijzin

Type werkwoord	**Type negatie**	**Hoofdzin**		**Bijzin**	
		N	**%**	**N**	**%**
Hulpwerkwoord	Eenledig	15	16	22	31
	Tweeledig	30	31	20	29
Lexicaal werkwoord	Eenledig	11	11	5	7
	Tweeledig	41	42	23	33
Totaal		**97**	**100**	**70**	**100**

in onze data van De Ruyter, zoals blijkt uit tabel 3. Daarin wordt duidelijk dat in hoofzinnen niet vaker een tweeledige ontkenning optreedt met een hulpwerkwoord en, omgekeerd, in bijzinnen niet vaker een tweeledige ontkenning optreedt met een finiet lexicaal werkwoord.

We zien, kortom, dat De Ruyter bepaalde patronen volgt die in eerder onderzoek al gerelateerd zijn aan het verdwijnen van tweeledige ontkenning (minder tweeledige ontkenning in V1-zinnen), maar andere patronen juist weer niet (meer enkele ontkenningen in bijzinnen dan in hoofdzinnen). Deze syntactische patronen geven ons echter nog geen antwoord op de vraag hoe we de variatie in het negatiepatroon van De Ruyter kunnen duiden.

5.2. Sociale en geografische patronen

In paragraaf 2 noemden we al drie sociale en geografische redenen om te vermoeden dat het tweeledige negatiegebruik van De Ruyter zou afnemen in de loop van de tijd. Ten eerste was er een algemene afname van tweeledige negatie in de zeventiende eeuw (Burridge 1993; Van der Horst 2008). De Ruyters leven (1607 tot 1676) beslaat een groot deel van de zeventiende eeuw, en ons corpus (journalen geschreven tussen 1633 en 1676) bestrijkt

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

Tabel 4 Negatiepatroon gerelateerd aan de woonplaats van De Ruyter

		N	%
Vlissingen (tot 1655)	**Totaal**	**90**	**100**
	Eenledige negatie	28	31
	Tweeledige negatie	62	69
Amsterdam (vanaf 1655)	**Totaal**	**77**	**100**
	Eenledige negatie	25	32
	Tweeledige negatie	52	68

bijna 45 jaar. We zouden dus kunnen verwachten dat De Ruyters gebruik van tweeledige ontkenning geleidelijk afneemt.

Een tweede reden om te denken dat de Ruyter minder tweeledige ontkenningen zou gaan gebruiken is de verandering in zijn sociale positie. In ons corpus is de laagste functie die de Ruyter vervult leerling-stuurman en de hoogste admiraal-generaal-luitenant. Aangezien tweeledige ontkenningen het snelst afnemen in de sociaal hogere klassen (zie Nobels 2013: 129-153; Nobels & Rutten 2014: 31-34), zou je kunnen verwachten dat De Ruyter steeds minder tweeledige ontkenningen gebruikt naarmate hij klimt op de sociale ladder.

Als laatste weten we dat het taalgebruik in Holland, waaronder Amsterdam, het snelst tweeledige ontkenningen verliest, terwijl de zuidelijke provinciën pas later volgen (bv. Hoeksema 2014; Vosters & Vandenbussche 2012; Rutten & Nobels 2014: 30). Aangezien De Ruyter in 1655 naar het noordelijkere Amsterdam verhuist vanuit het zuidelijkere Vlissingen, zouden we kunnen verwachten dat er na die tijd een afname in het gebruik van tweeledige ontkenning zichtbaar is in zijn journalen. Kortom: op basis van de sociolinguïstische en geografische factoren lijkt het aannemelijk dat De Ruyters journalen in de loop van de tijd minder tweeledige negaties gingen bevatten.

Als we echter naar de woonplaats van De Ruyter kijken, zien we dat dit geen effect heeft op het gebruik van tweeledige ontkenningen: in de periode dat hij in Vlissingen woonde gebruikte hij relatief gezien ongeveer evenveel een- als tweeledige ontkenningen als in zijn Amsterdamse periode.

Wel zien we dat de journalen die De Ruyter schreef als stuurman of schipper meer tweeledige negatie bevatten dan in de journalen die hij schrijft als commandeur en luitenant-admiraal-generaal. Mogelijk veranderde met zijn status dus ook zijn negatiegebruik.

De data nopen ons echter tot voorzichtigheid, aangezien er geen eenduidige afname is te zien: in het scheepsjournaal van 1633/1635/1637/1640

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

Tabel 5 Negatiepatroon gerelateerd aan de sociale positie van De Ruyter

		N	%
Stuurman/ Schipper (1633/1635)	**Totaal**	**24**	**100**
	Eenledige negatie	1	4
	Tweeledige negatie	23	96
Kapitein (1637/1640)	**Totaal**	**22**	**100**
	Eenledige negatie	3	14
	Tweeledige negatie	19	86
Commandeur (1652-1653)	**Totaal**	**44**	**100**
	Eenledige negatie	24	55
	Tweeledige negatie	20	45
Luitenant-Admiraal-Generaal (1675/1676)	**Totaal**	**77**	**100**
	Eenledige negatie	25	32
	Tweeledige negatie	52	68

Tabel 6 Negatiepatroon in de drie scheepsjournalen

		N	%
1633/1635/1637/1640	**Totaal**	**46**	**100**
	Eenledige negatie	4	9
	Tweeledige negatie	42	91
1652-1653	**Totaal**	**44**	**100**
	Eenledige negatie	24	55
	Tweeledige negatie	20	45
1675-1676	**Totaal**	**77**	**100**
	Eenledige negatie	25	32
	Tweeledige negatie	52	68

is de hoeveelheid tweeledige ontkenningen weliswaar hoger dan 1653-1653, maar het journaal van 1675-1676 heeft meer tweeledige ontkenningen dan dat uit 1652-1653.

We zien kortom dat gedurende De Ruyters loopbaan het gebruik van tweeledige negatie afneemt, maar het patroon fluctueert en duidelijk is vooral dat hij tot het einde toe de twee typen negatie door elkaar gebruikt. Hoe en waarom wisselt hij een- en tweeledige ontkenning in al deze journalen af?

5.3. Betekeniscontexten

Tabel 7 laat zien hoe vaak er een- en tweeledige negatie voorkomt in de betekeniscontexten die we hebben onderscheiden in paragraaf 4.3.3: (i)

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

Tabel 7 Negatiepatroon per betekeniscontext

	Eenledig		Tweeledig		Totaal	
	N	**%**	**N**	**%**	**N**	**%**
Besluit/mededeling	32	73	12	27	44	100
Afhankelijke vraag	3	21	11	79	14	100
Nadruk	0	0	3	100	3	100
Ontkenning verwachting	15	15	87	85	102	100
Relativering	3	75	1	25	4	100
Totaal	**53**		**114**		**167**	

besluit/mededeling, (ii) afhankelijke vraag, (iii) nadruk, (iv) ontkenning (impliciete) verwachting en (v) relativering.

Deze tabel brengt een aantal patronen in De Ruyters negatiegebruik aan het licht. De eerste duidelijke tendens in de data is dat in zinnen die een mededeling of een besluit bevatten, meestal (maar niet altijd) een eenledige ontkenning wordt gebruikt, terwijl in de meerderheid van de zinnen waarin een verwachting wordt ontkend een tweeledige negatie aangetroffen wordt.

In de eerste groep zinnen gaat het om zinnen die neutraal zijn wat de polariteit van de zin betreft: ze leggen geen extra nadruk op de ontkenning of ontkennen geen impliciete verwachting. Een voorbeeld van een zin met een mededeling is (15), zie voor een voorbeeld van een zin met een besluit: (16).

(15) ontrent de myddach sagen wij 11 eingelse in de hoofden cruysen daer wy **nyet** conden bij comen en sagen noch in de veertijch schepen in de duijs lijgge (05/10/1652)
'Rond de middag zagen wij 11 Engelsen in de Hoofden [het Nauw van Calais] kruisen waar wij niet bij konden komen en zagen [we] nog veertig schepen in de [rede van] Duins [een ankerplaats in de Noordzee] liggen.'

(16) den prynse de monte sarsy sant syn avys aen myn boort dat wy als noch **geen** bataelg soude leveren (11/01/1676)[13]

13 Merk op dat deze zin staat in een context waarin het duidelijk is dat de vloot van De Ruyter in het nadeel is. De vijand heeft een sterkere vloot en zij hebben havens om schepen te laten repareren. Het is duidelijk dat dit niet het goede moment is om in gevecht te gaan en dat besluit de prins van Monte Sarsy (die het bevel draagt over deze vloot) dan ook. Kortom, hier is geen sprake van een ontkenning van een verwachting, zoals een reviewer suggereert. Er is hier geen vooronderstelling dat er strijd ging worden geleverd, sterker nog, de verwachting was dat er geen strijd zou worden geleverd.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

> 'De prins de Monte Sarsy zond aan mijn schip zijn advies dat wij vooralsnog geen strijd zouden leveren.'

Terwijl dit type zinnen vaker eenledige dan tweeledige negatie bevat, zien we precies het omgekeerde bij zinnen waarin een (impliciete) verwachting wordt herkend: daar wordt veel vaker tweeledige (85%) dan eenledige (15%) negatie gebruikt. We zien, kortom, een vergelijkbaar patroon in het gebruik van tweeledige negatie als eerder al aangewezen is voor het moderne West-Vlaams en andere moderne Germaanse talen (Haegeman 2002; Breitbarth & Haegeman 2015).

De ontkende verwachting neemt in de journalen verschillende vormen aan. De verwachting kan bij De Ruyter zelf zitten (hij verwachtte iets dat niet uit is gekomen), of bij de lezer, of het kan een verwachting zijn die meer een ongeschreven wet in de scheepvaart is (er wordt verwacht dat men zich op een schip op een bepaalde manier gedraagt, maar dat is niet zo). Deze verwachtingen zijn soms expliciet in de tekstuele context aanwezig (bijvoorbeeld in de teksten over de voorgaande dagen), soms kan die verwachting ook alleen worden afgeleid uit de context waarin het journaal is geschreven. We geven hieronder een aantal voorbeelden om te laten zien op welke niveaus de ontkende verwachtingen functioneren.

In het eerste voorbeeld wordt een verwachting ontkend die van groot belang is voor de koersbepaling:

(17) om de sons graet perfeckt te vynden soo moet men voor eerst weten wat voortganck de sonne in haren wech heeft twelck is dagelijckx 59 mynuten en 8 ceconden en 19 quaerte en 12 quijte soo dat het **geen** graet alle daghe **en** is maer is 8613/10000 parten van een muijnute mynder als een graet (uitleg bij de koersbepaling in het scheepsjournaal van 1633)
'Om de graad van de zon perfect te vinden, moet men eerst weten welke voortgang de zon tijdens haar weg maakt. Dat is dagelijks 59 minuten en 8 seconden en 19 kwarten en 12 vijfden, zodat het geen graad per dag is, maar het is 8613/10000 delen van een minuut minder dan een graad.'

Deze zin gaat vooraf aan het eigenlijke journaal en bevindt zich in een deel dat uitleg geeft over koersbepaling op zee. De negatie heeft betrekking op de verwachting dat de zon met een graad per dag verschuift. Dat is niet zo, de zon verschuift 8613/10000 delen van een minuut minder dan een graad, dus die verwachting wordt ontkracht. Het idee dat de zon met een graad per dag

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

verschuift, is een gebruikelijk manier om over koersbepalingen te spreken, echter precisie is van groot belang bij het uitzetten van lange afstanden en het is dus belangrijk om het gangbare idee te ontkrachten en te preciseren, misschien voor de lezer, maar misschien ook als geheugensteuntje voor hemzelf.

In het volgende voorbeeld wordt een verwachting ontkend die bij De Ruyter (en zijn bemanning) leefde. Het gaat om een verwachting die impliciet aanwezig is in het journaal, maar niet heel precies aanwijsbaar is in de tekst: ze blijkt uit de context van het verhaal.

(18) 27 dyto smorghens waren wy voor oostende en spraken aldaer een eyngelse vysser maer en wyste geen bescheet van de vyandt te seggen en saghen noch den dyto 8 seylen maer waren coopvaerders dye door de hoofden seylden voorder tot den 28 dyto met moey weer een seylde heen en weer lans de cust maer en saghen nyet voorder (27-28/04/1637)
'De 27ste 's ochtends waren wij voor Oostende en [wij] spraken aldaar met een Engelse visser. Maar [hij] kon geen verslag van de vijand geven en [we] zagen nogmaals die 8 zeilen. Maar, dat waren koopvaarders die door de Hoofden [het Nauw van Calais] zeilden. Verder tot den 28ste. Met mooi weer zeilde er een [van de koopvaarders] heen en weer langs de kust, maar we zagen verder niets.'

In deze reis uit 1637 heeft de Ruyter de opdracht om Duinkerkse piraten te onderscheppen. Die piraten zijn daadwerkelijk gezien en de verwachting is dus ook dat als je langs de kust vaart, je ze vanzelf tegenkomt. Daardoor leeft in dit journaal steeds de verwachting dat De Ruyter en zijn bemanning ergens langs de kust deze zeerovers tegen gaan komen. Die verwachting wordt onophoudelijk gevoed, omdat De Ruyter schoten hoort, allerlei schepen ziet en najaagt en met opvarenden van andere schepen spreekt. Toch vinden ze de zeerovers in dit deel van het journaal (nog) niet.

In het derde voorbeeld, (19), gaat het opnieuw om een verwachting van De Ruyter (en zijn bemanning) zelf, maar nu expliciteert de tekst die verwachting wel. Uit de tekstuele context van deze zin (de journaalelementen hiervoor) blijkt namelijk dat De Ruyter land verwacht, maar dat het op dit moment (toch) nog niet zichtbaar is.

(19) dyen dach geseylt n ten o behoude coers 7 mijlen maer **en** sagen noch **geen** lant (13/02/1653)

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

'Die dag gezeild noord ten oosten, behielden we de koers 7 mijl maar zagen nog geen land.'

In voorbeeld (20) zit de verwachting ook bij De Ruyter zelf, en is die wederom expliciet in de tekst verwoord:

(20) savons is de boodt weder met 15 varkens water aen boort gecomen wy **en** cregen **geen** tydynge met de post wt ons vaderlant (23/11/1675)
''s Avonds is de boot met 15 vaten water aan boord gekomen. Wij kregen geen berichten met de post uit ons vaderland.'

In de tekst voorafgaand aan dit voorbeeld is het duidelijk dat De Ruyter op 18 november brieven heeft gestuurd naar 'den konynck en aen syn sekertarys' en dat hij hier ieder moment antwoord op verwacht, maar dit duidelijk nu nog niet heeft gekregen.

In voorbeeld (21) is de impliciete verwachting aanwezig in de context van de (ongeschreven) gedragscode tussen bevriende schepen en niet in de tekstuele context van deze zin in het journaal:

(21) hy versocht om een anker en kabel maer wy **en** conden hem **nyet** helpen (20/11/1675)
'Hij verzocht om een anker en een kabel, maar wij konden hem niet helpen.'

De Ruyter komt een Spaans schip tegen dat de nacht daarvoor tijdens een storm zijn anker is verloren. Het weer is (nog altijd) onstuimig en daarom is het onmogelijk voor dat schip om te blijven liggen zonder anker, dus moeten ze wel gaan varen. We weten uit de overige journalen dat dat niet zonder gevaar is omdat tijdens een storm zeilen regelmatig scheuren en masten breken. De gebruikelijke procedure is dan ook om voor anker te gaan en het voorbijgaan van de storm af te wachten. De Spanjaarden zijn medestanders van De Ruyter op deze reis en dus is de impliciete verwachting dat ze elkaar helpen en dat De Ruyter een anker en ankerketting (kabel) aan dit schip geeft als hij er een over zou hebben. Dat dat nu blijkbaar niet kan, is dus in tegenspraak met de impliciete verwachting dat medestanders elkaar hulp bieden.

Hoewel veruit de meeste zinnen waarin een (impliciete) verwachting wordt ontkend een tweeledige negatie bevatten, zijn er gevallen waarin een eenledige negatie is gebruikt. We stellen vast dat deze zinnen met eenledige negatie veel vaker het voegwoord *maer* 'maar' bevatten (namelijk in 13 van

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

de 16 zinnen, 81%), dan de zinnen met tweeledige ontkenning (namelijk in 33 van de 89 zinnen, 37%). Dit voegwoord geeft ook een heel duidelijke ontkenning van een verwachting weer. Het feit dat *maer* relatief vaker voorkomt in zinnen met eenledige dan in zinnen met tweeledige ontkenning zou erop kunnen duiden dat een van beide strategieën voldoende is om dit betekenisaspect uit te drukken.

Een fenomeen dat is gerelateerd aan dit patroon is te vinden in een groep zinnen die we uit ons corpus hebben verwijderd omdat er geen sprake is van een echte ontkenning (zie paragraaf 4.2), namelijk zinnen waarin het negatiecliticum niet negatief wordt gebruikt, maar dient om een 'beperkte hoeveelheid' aan te geven. Bekijk voorbeeld (6), hier herhaald als (22).

(22) en syelde soo lansm de wal by duynkerke ende **en** sagen **maer** 3 schepen int scheurken lygghen (06/05/1637)
'En zeilde zo langs de kust bij Duinkerken en zagen maar drie schepen in 't Scheurken [een zandbank voor de kust van Duinkerken] liggen.'

We bespreken deze zinnen hier omdat ze zowel qua betekenis als qua vorm lijken op de gevallen van de tweeledige negatie die wordt gebruikt als ontkenning van een verwachting. Er is net als in de tweeledige negatie een negatiecliticum aanwezig en een negatief geladen woordgroep, in dit voorbeeld *maar drie schepen.* Verder is de betekenis vergelijkbaar: het zijn minder schepen dan verwacht. Er is mogelijk een impliciete ontkenning aanwezig: het zijn niet zo veel schepen als verwacht. Het lijkt er dus op dat deze gevallen een bijzondere vorm zijn van het patroon van tweeledige ontkenning die wordt gebruikt om een verwachting te ontkennen.

Tot slot willen we twee voorzichtige tendensen in het negatiegebruik belichten die weliswaar verder onderzoek behoeven, maar die op basis van onze (beperkte) data te relateren lijken te zijn aan bovenstaand negatiepatroon. Allereerst vonden we een bescheiden set zinnen waarin de situatie beter uitpakte dan De Ruyter of de lezer hadden verwacht. Het gaat hier dus ook om de ontkenning van een prepositie, maar dan met een positieve uitkomst: het viel mee, men had een onterecht negatieve indruk van de situatie. Wij hebben deze zinnen ondergebracht in de categorie 'relativering' (zie tabel 7). In deze gevallen zien we overwegend (3 van de 4 zinnen) geen tweeledige maar eenledige ontkenning optreden. Bekijk de onderstaande voorbeelden:

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

(23) doch godt sy gelooft dat wy en sy **geen** meerder schade geleden hebben (12/10/1675)
'Godzijdank hebben wij en zij niet meer schade geleden.'

(24) het wert beter weder en begonnen kabel te wynden en cregen tegen de myddach ons anker op en de vleyger ons worp hanker soo dat wy van dyt groote stoorm godt sy gelooft en gedanckt **geen** schade geleden hadde (06/11/1675)
'Het werd beter weer en [we] begonnen de kabel op te halen en we kregen tegen de middag ons anker omhoog en de vlieger [roeiboot] kreeg ons worpanker omhoog, zodat wij van die grote storm, god zij geloofd en gedankt, geen schade hebben geleden.'

Omdat we maar een klein aantal van dit soort zinnen hebben gevonden, is er verder onderzoek nodig, maar het lijkt dus zo te zijn dat de eenledige ontkenning wordt gebruikt bij ontkenningen van de prepositie als de situatie positiever uitpakt dan geanticipeerd. De tweeledige negatie wordt dan juist ingezet als er een neutrale of slechtere uitkomst was dan verwacht.

Ten tweede hebben we in ons corpus een klein aantal zinnen onderscheiden met (duidelijke, in de tekst gemarkeerde) nadruk. Deze zinnen krijgen bijna allemaal (3 van de 4) een tweeledige ontkenning. In voorbeeld (25) zet de zinssnede 'in al myn leven' de belabberde kunde van de zeiler extra aan evenals de *zulk een*-constructie:

(25) ja ick **en** heb **in al myn leven** sulken slechten seylder **nijet** meer gesyen en het is een verderf van onse reyse (06/09/1675)
'Ja, ik heb in mijn hele leven nog nooit zo'n slechte zeiler gezien en het is het verderf van onze reis.'

Ook deze (spaarzame) gevallen zijn gerelateerd aan de categorie 'ontkenning verwachting': de prestaties van deze zeiler overtreffen in negatieve zin de verwachting die De Ruyter heeft van een zeezeiler.

6. Conclusie

Door negaties binnen verschillende betekeniscontexten te onderzoeken zagen we dat ontkenningen van neutrale mededelingen of besluiten bij De Ruyter meestal de vorm van een eenledige negatie hebben. Als de zin

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

daarentegen een (impliciete) verwachting ontkent, gebruikt De Ruyter overwegend tweeledige negatie. Tweeledige negatie in het taalgebruik van De Ruyter heeft daarmee hetzelfde betekenisaspect als we zien in allerlei moderne talen en dialecten, waaronder het moderne West-Vlaams. We zien dus dat iemand als De Ruyter via taal met zijn lezerspubliek interageerde, gebruikmakend van betekenisnuances die kleine taalkeuzes met zich meebrachten. Of De Ruyter zich bewust was van die betekenisverschillen en opzettelijk ermee speelde, valt op basis van de historische data niet te bewijzen: een taalgebruiker als De Ruyter kan ook veeleer onbewust een verschil hebben aangevoeld tussen de betekeniscontexten.

Methodisch bracht dit onderzoek een aantal uitdagingen met zich mee, die maken dat de opbrengsten met voorzichtigheid moeten worden benaderd. Het was onze ambitie om zinnen met negaties niet alleen te koppelen aan geografische, sociaal-culturele en taalkundige categorieën (waar woont De Ruyter, is dit een bijzin of een hoofdzin?), maar ook aan betekeniscontexten die niet zo makkelijk objectief vast te stellen zijn maar afhankelijk zijn van de interpretatie van de onderzoekers: wanneer en waar is sprake van vooropgezette verwachtingen? Deel van de moeilijkheid is dat bij zeventiende-eeuwse lezers verwachtingen kunnen hebben gespeeld die wij niet meer herkennen, bijvoorbeeld omdat we bepaalde scheepvaartkennis niet hebben of de sociaal-politieke achtergrond missen. Om *Hineininterpretierung* zoveel mogelijk te voorkomen, zijn we zorgvuldig te werk gegaan: zo beperkten we ons tot zinnen waarin we op basis van taalkundige of contextuele informatie de vooropgezette verwachting expliciet kunnen aanwijzen. Ook is onze categorisering intersubjectief tot stand gekomen. Uiteraard wortelt een intersubjectief akkoord nog steeds op de ontologische subjectiviteit van de oordelen, maar ons uitgangspunt was dat het epistemologisch objectief is omdat omdat de annotatoren uiteindelijk tot een gemeenschappelijk oordeel komen.

Dankzij deze aanpak konden we vaststellen dat het negatiegebruik van dialecten zoals het moderne West-Vlaams vergelijkbaar is met het historisch Nederlands (Breitbarth et al. 2021). In de periode waarin het Nederlands zich ontwikkelde van een taal met een twee- naar eenledig negatiepatroon, waren tweeledige negaties niet enkel gebonden aan specifieke syntactische contexten of de sociaal-culturele achtergrond van de auteur, zoals eerdere onderzoekers al overtuigend hebben laten zien, maar konden zij ook worden ingezet om een specifieke betekenis bij de lezer te activeren: dat wat je hier leest, spreekt tegen wat jij of ik hadden verwacht.

We konden in onze analyse preciezer dan in eerder onderzoek is gedaan licht werpen op de verschillende niveaus waarop ontkende verwachtingen

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

functioneren in de tekst: het kan gaan om verwachtingen bij De Ruyter zelf, bij de (beoogde) lezer en in de algemene context waarbinnen het journaal is geschreven. De verwachtingen kunnen bovendien expliciet in de tekst aanwezig zijn of tussen de regels door uit de tekst op te maken. Dat bevestigt het blijvend belang van historisch-taalkundig onderzoek waarin taalkundigen blijven samenwerken met specialisten op het gebied van de zeventiende-eeuwse tekstuele cultuur, zodat data en zinnen niet op zichzelf worden geanalyseerd, maar altijd geïnterpreteerd met kennis van, en met oog voor de bredere tekstuele, (nautisch-)historische en culturele context.

Referenties

Alphen, Marc van (2014). *Het oorlogsschip als varend bedrijf. Schrijvers, administratie en logistiek aan boord van Nederlandse marineschepen in de 17e en 18e eeuw.* Franeker: Van Wijnen.

Beheydt, Griet (1998). *Het gebruik en de vorm van de negatie in het zuidelijke Nederlands in een diachronisch perspectief (15e–20e eeuw)*. Masterscriptie, Katholieke Universiteit Leuven.

Brandt, Geeraardt (1988). *Leven en bedryf van den heere Michiel de Ruiter* (fotografische herdruk). Franeker: Van Wijnen.

Breitbarth, Anne (2009). A hybrid approach to Jespersen's cycle in West Germanic. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 12, 81–114.

Breitbarth, Anne (2014). *Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics 13*. Oxford: Oxford University Press.

Breitbarth, Anne & Liliane Haegeman (2015). 'En' en is níet wat we dachten: A Flemish discourse particle. *MIT Working Papers in Linguistics* 75, 85-102.

Breitbarth, Anne, Melissa Farasyn, Anne-Sophie Ghyselen, Liliane Haegeman & Jacques Van Keymeulen (2021). Je Had Dien Een Keer Moeten En Zien! Neue Erkenntnisse zum Gebrauch der Partikel en im Gesproken Corpus van de (Zuidelijk-)Nederlandse Dialecten. In: A. Speyer & J. Hertel (red.), *Syntax Aus Saarbrücker Sicht 4: Beiträge Der SaRDiS-Tagung zur Dialektsyntax*. Stuttgart: Franz Steiner, 67–83.

Brouwer, Judith (2014). *Levenstekens: gekaapte brieven uit het Rampjaar 1672*. Hilversum: Verloren.

Burridge, Kate (1993). *Syntactic change in Germanic: Aspects of language change in Germanic*. Amsterdam: John Benjamins.

Gelder, Roelof van (1997). *Het Oost-Indisch avontuur. Duitsers in dienst van de VOC (1600-1800)*. Nijmegen: SUN.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

Gestel, Frank van, Fred Weerman, Jan Nijen Twilhaar & Tineke Rinkel (1992). *Oude zinnen: Grammaticale analyse van het Nederlands tussen 1200-1700*. Leiden/Antwerpen: Martinus Nijhoff Uitgevers.

Haegeman, Liliane (2002). West Flemish negation and the derivation of SOV order in West Germanic. *Nordic Journal of Linguistics* 25:154–189.

Haegeman, Liliane & Anne Breitbarth (2014). The distribution of preverbal *en* in (West) Flemish: Syntactic and interpretive properties. *Lingua* 147, 69–86.

Hoeksema, Jack (1997). Negation and negative concord in Middle Dutch. In: D. Forget, P. Hischbühler, F. Martineau & M. Rivero (red.), *Negation and Polarity: Syntax and Semantics*. Amsterdam: John Benjamins, 139-158.

Hoeksema, Jack (2014). The Middle Dutch negative clitic: Status, position and disappearance. *Lingua* 147, 50-68.

Horst, Joop van der (2008). *Geschiedenis van de nederlandse syntaxis*. Leuven: Universitaire Pers.

Horst, Joop van der & Marijke van der Wal (1979). Negatieverschijnselen en woordvolgorde in de geschiedenis van het Nederlands. *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 95, 6-37.

Jespersen, Otto (1917). *Negation in English and other languages*. Copenhagen: A.F. Høst.

Kemenade, Ans van (2000). Jespersen's cycle revisited: formal properties of grammaticalization. In: S. Pintzuk, G. Tsoulas & A. Waner (red.), *Diachronic Syntax: Models and Mechanisms*. Oxford: Oxford University Press, 51-75.

Kemenade, Ans van (1987). *Syntactic case and morphological case in the history of English*. Proefschrift, Universiteit Utrecht.

Koelmans, Leendert (1959). *Teken en klank bij Michiel de Ruyter.* Assen: Van Gorcum.

Koelmans, Leendert (2001). *Het Nederlands van Michiel de Ruyter: Morfologie, woordvorming, syntaxis.* Assen: Van Gorcum.

Koelmans, Leendert (2007). *Michiel de Ruyter in eigen woorden.* Franeker: Van Wijnen.

Larrivée, Pierre. (2014). The syntax of pragmatics: The case of presuppositional negatives. *Syntaxe & Sémantique* 15, 155-137.

Lunsford, Virginia (2005). *Piracy and privateering in the Golden Age Netherlands.* New York/Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Nobels, Judith (2013). (*Extra*)*Ordinary letters: A view from below on 17th-century Dutch*. Proefschrift, Universiteit Leiden.

Nobels, Judith & Gijsbert Rutten (2014). Language norms and language use in seventeenth-century Dutch: Negation and the genitive. In: G. Rutten, R. Vosters & W. Vandenbussche (red.), *Norms and usage in language history, 1600-1900: A sociolinguistic and comparative perspective*. Amsterdam: John Benjamins, 21-48.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

Paardekooper, Piet (2006). Bloei en ondergang van onbeperkt *ne/en*, vooral dat bij *niet*-woorden. *Neerlandistiek.nl* 6(2).

Pagden, Anthony (1993). *European encounters with the New World, from Renaissance to Romanticism*. New Haven/Londen: Yale University Press.

Poppe, Cora van de (2020). Narrativity in Naval Logbooks – Michiel de Ruyter and the Narrative Function of Verb Variation. *Journal of Dutch Literature* 11, 52-78.

Postma, Gertjan & Hans Bennis (2006). Variatie in negatie. Het gedrag van het negatieve cliticum in het Middeldrents van rond 1400. *Taal & Tongval* 58(1), 148-166.

Prud'homme van Reine, Ronald (2015). *Rechterhand van Nederland: Biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter*. 7e druk. Amsterdam: De Arbeiderspers.

Rutten, Gijsbert (2016). Diaglossia, individual variation and the limits of standardization: Evidence from Dutch. In: C. Russi (red.), *Current Trends in Historical Sociolinguistics*. Berlin: De Gruyter, 194-218.

Rutten, Gijsbert & Marijke van der Wal (2014). *Letters as Loot: A sociolinguistic approach to seventeenth-and eighteenth-century Dutch*. Amsterdam: John Benjamins.

Schilling-Estes, Natalie (2013). Investigating stylistic variation. In: K. Chambers, P. Trudgill & N. Schilling-Estes (red.), *The Handbook of Language Variation and Change*. Hoboken: Blackwell Publishing Ltd.

Schotte, Margaret (2013). Expert records: Nautical logbooks from Columbus to Cook. *Information & Culture* 48, 281-322.

Sijs, Nicoline van der (2004). *Taal als mensenwerk. Het ontstaan van het ABN*. Den Haag: SDU.

Sijs, Nicoline van der (2019). *15 eeuwen Nederlandse taal*. Gorredijk: Sterck & De Vreese.

Sijs, Nicoline van der & Roland Willemijns (2009). *Het verhaal van het Nederlands*. Amsterdam: Bert Bakker.

Simons, Tanja (2013). *Ongekend 18-eeuws: Taalvariatie in persoonlijke brieven*. Proefschrift, Universiteit Leiden.

Thompson, Carl (2011). *Travel Writing*. Londen/New York: Routledge.

Vosters, Rik & Wim Vandenbussche (2012). Bipartite negation in 18th and early 19th century Southern Dutch. Sociolinguistic aspects of norms and variation. *Neuphilologische Mitteilungen* 3, 343-64.

Wal, Marijke van der (1995). *De moedertaal centraal: Standaardisatie-aspecten in de Nederlanden omstreeks 1650*. Den Haag: SDU.

Wal, Marijke van der & Cor van Bree (2008). *Geschiedenis van het Nederlands*. Utrecht: Het Spectrum.

Weijnen, Anton (1965). *Zeventiende-eeuwse taal*. Zutphen: Thieme.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)

Witzenhausen, Elisabeth (2019). *Negation – Exception – Contrast: The post-cyclical development of* ne/en *in Middle High German, Middle Low German and Middle Dutch.* Proefschrift, Universiteit Gent.

Wouden, Ton van der (2007). Meer over dubbele ontkenningen. Reactie op Piet Paardekooper. *Neerlandstiek.nl* 7(3).

Zeijlstra, Hedde (2004). *Sentential negation and negative concord*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM (amsterdamnld)